

СВІТЛИНИ З ДОСЛІДЖЕНЬ БАТУРИНА

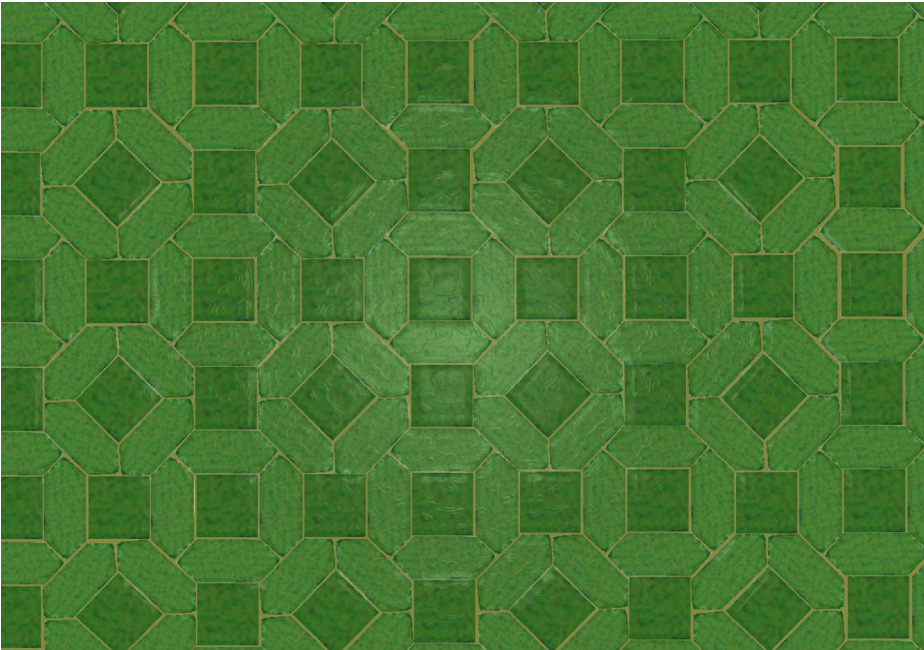
Відбудовані укріплення цитаделі фортеці Батурина з церквою св. Воскресіння та первинними гетьманськими резиденцією і скарбницею XVII ст. Батуринський Національний заповідник.

Сергій Чинін

Рів з мостом, вал зі зрубною стіною та вежа з брамою цитаделі Батурина. Реконструйовано на основі археологічних даних у 2008 р.

Микола Турчин

Тип мощення підлоги керамічними глазурованими плитками у Мазепиному палаці на Гончарівці (до 1700 р.)

Реконструкція Володимира Мезенцева та С. Дмитрієнка, комп'ютерний фотоколаж Сергія Дмитрієнка

Фрагменти керамічних полив'яних поліхромних кахлів з декору печей гончарівської резиденції

В. Мезенцев

Бронзові пряжки й декоративні накладки старшинських поясів, знайдені 2013 р. серед решток куреня початку XVIII ст.

В. Мезенцев

Кремінь та бронзовий гвинт від рушниці, залізне вістря стріли, осколок чавунного ядра і олов'яні кулі (перед 1708 р.)

В. Мезенцев

Оздоблені шкіряні ремені козацьких старшин Мазепиноного двору в Батурині

Реконструкція В. Мезенцева та С. Дмитрієнка. Комп'ютерний фотоколаж С. Дмитрієнка

Фрагменти дорогих тарілок з молочного скла з мальованим рослинним орнаментом XVII-XVIII ст.

Ю. Ситий

Досліди Батурина українськими і канадськими археологами у 2014-2015 рр.

Д-Р ВОЛОДИМИР МЕЗЕНЦЕВ
ТОРОНТО
ЮРІЙ СИТИЙ
ЧЕРНІГІВ
ДЛЯ НОВОГО ШЛЯХУ

Українсько-канадська археологічна експедиція плідно продовжила щолітні розкопки в м. Батурині Чернігівської області у воєнні роки. 2014 р. в ній брало участь біля 50 студентів і науковців з університетів Чернігова і Глухова та Національного університету «Києво-Могилянська академія». Минулого літа експедиція налічувала до 45 учасників з тих самих учбових закладів. Нею керують археологи Юрій Ситий та д-р Вячеслав Скороход (Чернігівський національний університет). Виконавчим директором Батуринського археологічного проекту в Канаді є д-р Володимир Мезенцев (Канадський інститут українських студій Альбертського університету). Попередній директор КІУСу, видатний дослідник Гетьманщини, проф. Зенон Когут є академічним дорадником цього проекту. Відомий історик чернігівського князівства проф. Мартін Дімнік (Понтифікальний інститут середньовічних студій Торонтського університету) приймає участь у вивченні Батурина та публікації результатів його розкопок.

1669 р. це місто стало столицею козацької держави. За блискучого правління гетьмана Івана Мазепи (1687-1709) Батурин пережив свою золоту добу й суперничав з Києвом і Черніговом та був знаним на Заході. Під час визвольних змагань І. Мазепи за самостійність козацької України батуринці першими збройно виступили проти московського війська. У 1708 р. воно за допомогою зрадника захопило гетьманську столицю, пограбувало і спалило її вщент. Нападники винищили там козацьку залого та усіх цивільних мешканців без огляду на стать і вік, загалом до 14,000 українців, для покарання за супротив царській владі та застрашення усіх повсталих і прихильників І. Мазепи.

Просвічений гетьман Кирило Розумовський (1750-1764 рр.) відбудував Батурин з попелища, повернув йому статус столиці козацької держави і перетворив на провідний промисловий осередок Чернігівщини. Після його смерті у 1803 р. місто занепадало протягом XIX-XX ст. і відродилось у незалежній Україні. По завершенні масштабних реконструкцій фортечної цитаделі, гетьманських палаців, військової скарбниці, судової палати й церков та розбудови музеїв старожитностей від 2009 р. Батурин став одним з найпопулярніших

центрів туризму України. Незважаючи на напружене становище в країні, за минувший рік його музеї та архітектурні пам'ятки оглянуло близько 130,000 відвідувачів. За останні місяці їх кількість значно зросла.

У 1751-1753 рр. К. Розумовський спорудив свій перший палац у Батурині, що розібрали 1821 р. Вірогідно, його запроєктував відомий італійський архітект Антоніо Рінальді, якого гетьман запросив в Україну 1751 р. За описами XVIII-XIX ст., це була велика дерев'яна одноповерхова пізньобарокова будівля з численними покоями, двома флігелями для гостей, домовою церквою і багатою бібліотекою.

2014 р. Ю. Ситий виявив рови від розібраних цегляних фундаментів цього палацу на подвір'ї середньої школи міста. На основі креслеників аналогічних дерев'яних палаців Чернігівщини й Сумщини 1740-х рр. та описів першої резиденції К. Розумовського у Батурині В. Мезенцев та член Батуринської експедиції, художник Сергій Дмитрієнко (Чернігів), підготували гіпотетичну комп'ютерну реконструкцію її чільної фасади.

Експедиція продовжила розкопки залишків маєтку І. Мазепи на околиці Батурина, Гончарівці. Наприкінці 1690-х рр. він побудував там цегляний палац о трьох поверхах з підвалом і мансардою (20 x 14.5 м) за стилем західного бароко. Цю головну резиденцію гетьмана пограбували й спалили російські нападники під час розорення міста 1708 р.

На основі багатолітніх розкопок підмурків і розвалів стін Мазепоного палацутааналізімапункуїогоруїн1744 р., що зберігся у Національному музеї Стокгольму, дослідники відтворили плян, розміри, архітектурний дизайн та декор споруди. В. Мезенцев та С. Дмитрієнко підготували гіпотетичні комп'ютерні реконструкції екстер'єру палацу Гончарівки. В. Мезенцев вважає, що він не мав аналогій серед тогочасних цивільних будівель центральної України, а був подібним до порівняно невеликих вежових панських палаців ранньомодерної Польщі. Наприклад, такими є муровані триповерхові палац-башта короля Сигізмунда I Старого у м. Пьотркові Лодзінського воєводства (1519 р., 20 x 18 м), втрачені мансіони магнатів Казановських (первинна споруда кінця XVI ст.) і Котовських та відбудований замок князів Острозьких 1680-х рр. у Варшаві.

Як відомо, юнаком І. Мазепа служив при дворі короля Яна II Казимира Вази у Варшаві і міг спорудити й прикрасити свою батуринську оселю на кшталт палаців чи вілл Речі Посполитої. Але не виключено, що він взував

на модні барокові будинки Західної Європи. Звідти поширились до Польщі палаци вежового типу в XIV-XVI ст. та ренесансна й барокова архітектура і орнаментация в цілому. У 1656-1659 рр. І. Мазепа подорожував і навчався в університетах Німеччини, Франції, Голляндії та Італії й мав змогу ознайомитись там з еталонними пам'ятками барокової архітектури.

Археологи масово знайшли фрагменти чепурних керамічних полив'яних різнобарвних і теракотових (випалена глина без покриття) плиток підлог, пічних кахлів, розеток та плит з гербом І. Мазепи, що облицьовували фасади його резиденції на Гончарівці. Ці деталі визнані цінними зразками декоративно-ужиткового і геральдичного мистецтва українського бароко. За Ю. Ситим, їх виготовили досвідчені київські керамісти, котрих гетьман запросив до Батурина. Тож, високохудожнє оздоблення його головної резиденції було синтезом прийомів західного та українського бароко.

В. Мезенцев гадає, що долівку склепінчастого підвалу гончарівського палацу замостили цеглою і розмістили там військову/державну й приватну гетьманську скарбниці. Підлогу першого, наземного, поверху виклали керамічними товстими видовженими шестикутними плитками у комбінації з квадратними плитками, вкритими зеленою глянзурою. На цьому поверсі могла знаходитись парадна зала для прийняття, нарад та бенкетів.

На другому і третьому ярусах та мансарді, правдоподібно, містились опочивальні й вітальні І. Мазепи та його дружини Ганни, кабінет гетьмана, генеральна військова і особиста канцелярія, бібліотека й державний архів. Згодом, там підлоги склали з ошатних керамічних тонких квадратних і восьмикутних плиток поширеної зеленої й рідкісної блакитної глянзури та незвичайних двоколірних напівполив'яних салатних – напівтеракотових. І. Мазепа та гетьманова могли самі замовити форми, набори й кольори цих плиток та фасони мощення і орнаментаций підлог. Дешевші керамічні плитки без емалі використали для опорядження підлог, радше, менш важливих і скромніше оформлених службових приміщень, кімнат для гостей та слуг тощо.

Конструкції і декор ранньомодерних підлог, аналогічні виявленим в палаці Гончарівки, відомі, наприклад, серед решток керамічної підлоги XVII ст. у вівтарі Софійського собору Києва, в Троїцькому соборі 1675 р. Густинського монастиря під м. Прилуками на Чернігівщині, замку князів Острозьких

XVI-XVIII ст. в м. Острозі Рівненської обл., а також резиденціях польських королів на Вавелі у Кракові та околиці Варшави, Віланові (1696 р.). За висновком В. Мезенцева, головна резиденція І. Мазепи в Батурині була його найбільшою і надзвичайно пишно прикрашеною світською спорудою, визначним твором палацової архітектури й керамічного декоративного мистецтва козацької держави.

Минулого року наша експедиція завершила розкопки залишків великого видовженого дерев'яного куреня (19 x 5 м) Мазепоної садиби на Гончарівці. Там, ймовірно, збирались гвардійці гетьмана (сердюки) чи козацькі офіцери (старшина) з його почту та охорони. У цій будівлі знайшли срібні та мідяні польські й російські монети, бронзові гудзики, пряжку та чотири фігурні накладки поясів з рельєфними рослинними візерунками і гравіруванням, олов'яні мушкетні й пістольні кулі, залізні підковки від чобіт, керамічні козацькі люльки місцевої продукції, фрагменти голляндських порцелянових чубуків й мундштуків та німецького майолікового столового посуду XVII-XVIII ст.

На основі знахідок там 16 бронзових пряжок і бляшок у 2011-2014 рр. В. Мезенцев та С. Дмитрієнко підготували гіпотетичні комп'ютерні реконструкції п'яти орнаментованих шкіряних ремнів заможних старшин Мазепоного двору. Їх могли виготовити ремісники Батурина чи інших виробничих центрів Гетьманщини.

Дорогі місцеві білоглинняні та особливо популярні голляндські порцеляновілюлькивживалапереважно козацька еліта. Велика кількість таких знахідок у курені є ще одним показником непересічного військового і соціального рангу його мешканців. Так, розкопки цього приміщення дали цінну інформацію про озброєння, обладунок, споживання місцевих та імпортованих виробів, заможність, культуру, побут і звичаї старшинської верхівки з оточення І. Мазепи.

У 2014-2015 рр. археологічні дослідження Ю. Ситого встановили місце розташування Введенської церкви поруч з кам'яницею генерального судді Василя Кочубея на західній околиці Батурина. Він спорудив її з дубових брусів наприкінці XVII ст. Храм пережив московський погром міста. За наказом К. Розумовського, у 1778 р. Введенську церкву розібрали, перенесли й встановили в с. Матіївці, що поблизу Батурина. 1933 р. комуністичні активісти знесли цю пам'ятку української дерев'яної архітектури.

Минулого літа на базарній площі на північ від колишньої батуринської фортеці розкопки Ю. Ситого розкрили підмурки невідомої споруди XVIII ст. Її фундаментні рови забували битою цеглою XVII ст., значна частина якої є обпалена. За припущенням дослідника, знайдена там обгоріла цегла походить з мурованого храму св. Миколи Чудотворця. На його зведення І. Мазепа пожертвував 4,000 золотих. Він стояв десь в районі сучасного базару і,

Палац гетьм. Кирила Розумовського у Батурині 1751-53 рр. Гіпотетична реконструкція Володимира Мезенцева, комп'ютерна графіка Сергія Дмитрієнка

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

вірогідно, постраждав від пожежі міста 1708 р. К. Розумовський розібрав руїни церкви і перевикористав цеглу для своїх будівель.

2014 р. у фортеці на схід від зруйнованого царським військом собору св. Трійці (1692 р.), фундованого І. Мазепою, розкопали рештки господарських споруд заможних міщан XVII-XVIII ст. Там знайшли срібні польські монети дрібного номіналу, уламки вишуканих тарілок, виготовлених з молочного скла у вигляді порцеляни і розписаних поліхромними рослинними мотивами, очевидно, у Туреччині, а також залізний і кістяний гудзики, дві гральні фішки, виточені з черепків, та фрагменти пічних кахлів місцевої продукції того часу. Археологічні знахідки імпортованих товарів показують широкі комерційні й культурні контакти Батурина з Північною, Центральною і Східною Європою та Ісламським Сходом до 1708 р.

На фортеці також знайшли три малі теракотові людські фігурки. Їх нижні половини, руки й голова однієї статуетки є відламани. Форми тіла, риси обличчя та головні убори передані умовно, узагальнено і наївно. Не помітно впливу реалістичної барокової чи неокласичної скульптури на манеру і техніку виконання фігурок.

Імовірно, ці рідкісні артефакти були самобутніми народними іграшками, виліпленими батуринським гончаром за К. Розумовського. Глиняні жіночі статуетки XIV-XVIII ст. знаходили у Києві, Вишгороді, Білій Церкві та Батурині. Схожу до вищеописаних ранньомодерну теракотову антропоморфну фігурку знайшли 2009 р. в с. Уланові Глухівського р-ну Сумської обл. За попередніми вислідами В. Мезенцева, такі іграшки виробляли у Батурині, Глухові та, можливо, інших гончарних осередках Сіверщини в XVIII-XIX ст. Вони свідчать про відродження керамічного народнього мистецтва Батурина у період його відбудови К. Розумовським в другій половині XVIII ст.

Минулого року на північному передмісті Батурина знайшли фрагмент обпаленої полив'яної пічної кахлі з рельєфним гербом генерального писаря при уряді І. Мазепи Пилипа Орлика. Як відомо, він став гетьманом на еміграції (1710-1742 рр.) і автором першої української конституції 1710 р. Археологи сподіваються виявити залишки зруйнованої господи П. Орлика на місці цієї знахідки.

Торішні археологічні розвідки В. Скорохода на батуринському Подолі відкрили у заповні Сейму рештки дерев'яних споруд, спалених царським військом у 1708 р.

Під час багаторічних розкопок в усіх частинах міста та на околицях були знайдені численні поховані й непоховані жертви московської навали. Провідний дослідник некрополів Батурина Ю. Ситий виявив такі заховання на усіх його цвинтарях XVII-XVIII ст.

2014 р. наша експедиція розкопала 10 могиł міщан того часу на кладовищі Троїцького собору в фортеці. Ю. Ситий гадає, що кістяки двох дорослих та дитини (поховання № 1, 13, 14) належать до жертв цієї трагедії. Зокрема, у засипці їхніх могильних ям

зустрічається вугіль від пожежі 1708 р. Минулого літа археологи розкопали 80 захованень XVII-XVIII ст. в Батурині. Результати цих польових дослідів та обстежень ексгумованих кісток спеціалістами з фізичної антропології зараз аналізуються і будуть оприлюднені наступного року.

Розкопки у Батурині 2014-2015 рр. здобули важливі дані для локалізації гетьманської садиби 1751 р., Введенської та Микільської церков, а також дослідження й реконструкції архітектури і убору палаців І. Мазепи та К. Розумовського й спорядження козацьких старшин столиці Гетьманщини. Останні історико-археологічні студії вказують на динамічний розвиток хліборобства, млинарства, ремесла, церковного і палацового будівництва, декоративного мистецтва, міжнародної торгівлі міста та добробут його населення до 1708 р. Кожного року наша експедиція виявляє нові археологічні свідчення про нищівне розорення Мазепиної твердині.

Вже 15 років Батуринський археологічний проєкт спонсорують Програма дослідження східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій, Понтифікальний інститут середньовічних студій та Дослідний інститут «Україніка» у Торонті. Чернігівська обласна державна адміністрація щорічно виділяла субсидії на розкопки Батурина у 2005-2015 рр.

Щедрими меценатами вивчення батуринських старожитностей є бл. п. поетеса Володимира Василичин та її чоловік, мистець Роман Василичин з Філядельфії, а також Олександра Жолобецька-Місьонг (Лівонія, Мічиган). У 2014-2015 рр. досліди Батурина і підготовку публікацій підтримали дотаціями Крайова управа Ліги українців Канади (голова Орест Стеців), Ліга українців Канади (Відділ Торонта, голова Борис Михайлець), Крайова управа Ліги українців Канади (голова Леся Шимко), Ліга українців Канади (Відділ Торонта, голова Галина Винник), Союз українців Канади (Відділ ім. св. княгині Ольги, голова Віра Мельник), Українська кредитова спілка (головний управитель Тарас Підзамецький), Фондація Кредитової спілки «Будучність» (голова Богдан Лецишин, головна управителька кредитівки Оксана Процюк і менеджерка кадрів Христина Бідяк), Фондація «Прометей» (голова Марія Шкамбара), ресторани «Золотий Лев» (власниця Анна Кісіль), аптека «Healing Source Integrative Pharmacy» (власники Омелян і Зеня Хабурські) у Торонті, Фонд катедр українознавства при Гарвардському університеті (директор д-р Роман Процик) та Український історико-просвітний центр при Українській православній церкві в США у м. Бавнд-Брук, Нью-Джерзі (директорка Наталя Гончаренко).

Наступного літа українсько-канадська археологічна експедиція продовжить пляномірні польові дослідження Батурина. Однак, враховуючи теперішню ситуацію в Україні й скорочення там бюджетів академічних та учбових закладів, українська держава, напевно, не зможе

фінансувати цей науковий проєкт наступного року.

Археологи звертаються до українських організацій, фондів, компаній, громад і добродіїв у Канаді та Америці з проханням надати підтримувати розкопки Мазепиної столиці й публікацію їхніх матеріалів. Канадських громадян ласкаво просимо надіслати чеки з пожертвами на адресу: Orest Steciw, M.A., President, Ucrainica Research Institute, 9 Plastics Ave., Toronto, ON, Canada M8Z 4B6. Просимо виписати чеки на: Ucrainica Research Institute (memo: Baturyn Project).

Мешканцям США радимо надіслати пожертви на адресу: to attention of Mr. Stan Kamski, Treasurer, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 59 Queen's Park St. E., Toronto, ON, Canada M5S 2C4. Будь ласка, виписіть Ваші чеки на: Pontifical

Institute of Mediaeval Studies (memo: Baturyn Project). Ці наукові інститути надішлють канадським і американським громадянам відповідні офіційні посвідки для звільнення внесків від оподаткування. Усім установам і жертводавцям буде висловлено подяку в пов'язаних з проєктом публікаціях та публічних доповідях.

Додаткову інформацію про Батуринський проєкт можна отримати від д-р Володимира Мезенцева за телефоном (416) 766-1408 чи email: v.mezentsev@utoronto.ca. Науковці щиро дякують українцям Канади і США за щедру багаторічну підтримку історико-археологічних досліджень столиці козацької України і вірять, що з Вашою допомогою цей проєкт витримає випробування воєнного часу.

Див. світлини на стор. 9.

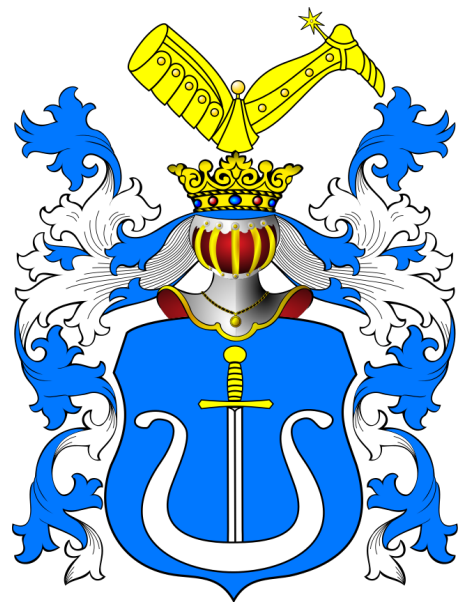
Палац гетьмана Івана Мазепи на батуринській околиці Гончарівці до 1708 р.

Гіпотетична реконструкція Володимира Мезенцева, комп'ютерна графіка Сергія Дмитрієнка

Уламки теракотових іграшок у вигляді людських фігурок XVIII ст., знайдених на фортеці 2014 р.

Юрій Ситий

Герб гетьмана Пилипа Орлика та фрагмент керамічної пічної кахлі з подібним геральдичним рельєфом, знайдений на північному передмісті у 2014 р. Музей археології Батурина.

Тетяна Кербут